

Αγ. Ιωάννης ο Δαμασκηνός: Η πρώτη πηγή της βυζαντινής μουσικής

[Πολιτισμός](#) / [Βυζαντινή Μουσική](#)

Ο Βίος και το έργο του

Στην ιστορία της καθ'ημάς εκκλησιαστικής μουσικής βλέπουμε έξοχους υμνογράφους και μουσικώτατους άνδρες, που έχουν αποκρυσταλλώσει στην θεία τέχνη την προσωπικότητά τους, γιατί η ιστορία αυτών είναι και ιστορία της ιεράς μουσικής. Σ' αυτούς συγκαταλέγεται και ο Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, ο μέγας αυτός πατέρας και διδάσκαλος της Εκκλησίας, ο οποίος ήταν κατά την μαρτυρία του Σουΐδα «ανήρ ελλογιμώτατος και ουδενός δεύτερος των κατ'αυτόν επί παιδεία λαμπάντων», διακρίθηκε ως βαθύς και διάσημος θεολόγος και ο οποίος έθεσε τις βάσεις της δογματικής θεολογίας, και ως έξοχος υμνογράφος, κυρίως δε ως κορυφαίος των εκκλησιαστικών ιερών μελωδιών και ασματογράφων.

Θεωρείται το μεταίχμιο της αρχαίας και νεώτερης εκκλησιαστικής μας μουσικής, έχοντας διαρρυθμίσει και ανακαινίσει την ιερά μουσική και την παρασημαντική αυτής και θέτοντας φραγμό στην όλο και αυξανόμενη από τον Δ' μ.Χ. αιώνα, μουσική κατάχρηση. Απεκάθαρε το εκκλησιαστικό άσμα από τα απρεπή και ανάρμοστα μέλη της θυμελικής μουσικής που είχαν εισαχθεί στην Εκκλησία, χωρίς όμως να απορρίψει τα προγενέστερα εκκλησιαστικά άσματα, τα οποία ήταν καθιερωμένα από την αρχαιότητα. Και όπως οι αρχαίοι Έλληνες παρέλαβαν την μουσική τους εν μέρει από άλλους λαούς, τους Φρύγιους και Λύδιους (Φρύγιος και Λύδιος τρόπος ή ήχος), φρόντισαν όμως ν'αναπτύξουν και να προαγάγουν αυτήν και να ενατυπώσουν στην ξένη μουσική τον ίδιο χαρακτήρα αναδείξαντες αυτήν όντως ελληνική. Έτσι και ο Χριστιανισμός μη αρκесθείς σε ό,τι παρέλαβε από την εθνική μουσική των Ελλήνων, φρόντισε να μεθαρμώση την μουσική αυτών στις ανάγκες της θείας λατρείας αυτού, να καλλιεργήσει και να προαγάγει αυτήν συν τω χρόνω σε βαθμό που κινούσε τον θαυμασμό. Έτσι διαμορφώθηκε η λεγόμενη «Βυζαντινή» μουσική, τροποποιημένη από τους Πατέρες της Εκκλησίας και κυρίως από τον Δαμασκηνό, σύμφωνα προς τις απαιτήσεις της αγίας ημών πίστεως και τον χαρακτήρα της εκκλησιαστικής ποιήσεως και υμνωδίας.

Με τον Δαμασκηνό αρχίζει η δεύτερη περίοδος της μελοποιίας, κατά την οποία το ενωμένο έργο του συγγραφέα και μουσικού άρχισε να διακρίνεται, γι'αυτό και οι ποιητές λέγονταν υμνογράφοι και όχι μελωδοί. Και η μεν Α' περίοδος της μελοποιίας που άρχισε από τους πρώτους αιώνες και συνεχίζοντας μέχρι του Η' αιώνα περιλαμβάνει το Ειρμολογικό και Στιχηραρικό μέλος, κατά το οποίο οι

μελωδίες ήταν μάλλον λιτές και σύμμετρες, η δε Β΄ περίοδος περιλαμβάνει διάφορα είδη ψαλτικής, όπως χερουβικά, κοινωνικά, αλληλουάρια, κρατήματα, πολυελέους, που ανήκουν στο Παπαδικό μέλος, που είναι και το διεξοδικότερο των άλλων.

Ο Δαμασκηνός, κατά τους βιογράφους του, Θεοφάνη τον Ομολογητή, τον πατριάρχη Ιεροσολύμων Ιωάννη, τον Μ. Λογοθέτη Κωνσταντίνο τον Ακροπολίτη, τον Σουΐδα και τον Κεδρηνό, γεννήθηκε το 676 μ.Χ. και απέθανε το 756 μ.Χ. Πατρίδα είχε την Δαμασκό, γι' αυτό και λέγεται Δαμασκηνός. Προερχόταν από γένος επιφανέστατου οίκου. Ο πατέρας αυτού Σέργιος, ήταν διοικητής της Δαμασκού, που ήταν τότε υποταγμένη στους Σαρακηνούς, κατ' άλλους δε ήταν θησαυροφύλακας του Καλίφου Αβδούλ Μελίκ του Α΄. Ο πατέρας του λοιπόν εξαγόρασε τον αιχμάλωτο Κοσμά από την Καλαβρία της Ιταλίας, τον οποίο έλεγαν «Ξένο», «ΙΚέτη» και «Ασύγκριτο», και ο οποίος εκπαίδευσε τον Ιωάννη, καθώς και τον ασματογράφο και μετέπειτα ιεράρχη της επισκοπής Γάζης, Μαΐουμά Κοσμά τον Μελωδό.

Με προτροπή και παράκληση του πατριάρχη Ιεροσολύμων Ιωάννου, ο Δαμασκηνός ενδύεται το μοναχικό τριβώνιο και χειροτονείται, απ' αυτόν πρεσβύτερος. Διάλεξε δε ως ερημητήριο την μονή του αγίου Σάββα που βρίσκονταν όχι μακριά από τα Ιεροσόλυμα, γι' αυτό και λέγεται και Ιεροσολυμίτης. Εδώ πέρασε τη ζωή του συγγράφοντας και μελετώντας. Πολέμησε ισχυρά τους εικονομάχους αυτοκράτορες Λέοντα τον Γ΄ τον Ίσαυρο και τον Κωνσταντίνο τον Κοπρώνυμο. Με επιστολές του παραινών τους κατοίκους της Κωνσταντινούπολης, προασπίζονταν την τιμήν και προσκύνηση των εικόνων. Ιστορείται μάλιστα ότι ο Λέων οργισμένος διέταξε να μιμηθούν την γραφή του Δαμασκηνού και να αποστείλουν στον Καλίφη πλαστή επιστολή αυτού, με την οποία αυτός φαίνεται ότι προσέφερε την Δαμασκό στους Βυζαντινούς. Ο δε Καλίφης έκοψε το δεξί χέρι αυτού, το οποίο όμως ιάθη ως εκ θαύματος. Τότε δε ο ιερός ψαλμωδός ανέμελψε τον Α΄ Ειρμόν του Κανόνος του Α΄ ήχου «Σου η τροπαιούχος δεξιά, θεοπρεπώς εν ισχύϊ δεδόξασται». Ένεκα της ευγλωττίας του επωνομάσθηκε και «Χρυσορρόας» ή «Χρυσόστομος» από δε τους μελωδούς «Μαΐστρω της μουσικής». Από τον Κοπρώνυμο εκλήθη «Μανσούρ», και από άλλους πολέμιους του επωνυμικά «Σαραβαΐτης» και «Αρκλάς» για χλευασμό. Η Ανατολική Εκκλησία εορτάζει την μνήμη του την 4 Δεκεμβρίου, η δε Δυτική την 6 Μαΐου.

Τα ποιητικά και ασματικά έργα του Δαμασκηνού.

Τα έργα του Δαμασκηνού ανάγονται σε πέντε τάξεις, σε καθαρώς φιλοσοφικά ή διαλεκτικά, σε θεολογικά, σε ερμηνευτικά ή κριτικά, σε ποιητικά, και σε άσματα ήτοι μουσικά. Ο Δαμασκηνός, ως υμνογράφος και μουσικός, παρατηρούμε ότι

μετέφερε σε απλούστερο είδος την ψαλμωδία της πριν από αυτόν εποχής, και επελήφθη του κανονισμού και της διαρρύθμισης της ψαλμωδίας, συντάσσοντας για τον λόγο αυτό την Οκτώηχο κατά τους οκτώ ήχους, τους παραγόμενους κατά τινά τροποποίηση και μεταβολή από τα πολυάριθμα είδη των μελών της ελληνικής Μουσικής, των οποίων ο χαρακτήρας συμβιβάζονταν προς τα σεμνά και ιερά της Εκκλησίας αισθήματα και συνεργούσε σε δοξολογία του Θεού και κατάνυξη, παρακωλύσας δε όλα τα μέλη των οποίων τα αισθήματα ήσαν άσεμνα και απρεπή, ενθουσιαστικά, θούρια και πολεμιστήρια. Ο Δαμασκηνός συμπεριέλαβε την απλότητα των μελών των οκτώ ήχων στην Οκτώηχο αυτού.

Επενόησε επίσης για τους οκτώ ήχους και δική του αγκιστροειδή παρασημαντική. Και είναι αλήθεια ότι τα αγκιστροειδή μουσικά σημεία, με τα οποία έγραψε τις μελωδίες που έφτιαξε και μελοποίησε, έχουν την αρχή τους στους προ αυτού τρεις αιώνες. Οι χαρακτήρες του Δαμασκηνού ήταν γριφώδεις και συμβολικοί, όμοιοι προς τους ιερογλυφικούς εκείνους των αρχαίων Αιγυπτιακών γραμμάτων. Κάθε χαρακτήρας παριστάνει πολλάκις ένα φθόγγο αλλά και πολλούς.

Ο Δαμασκηνός ως γνώστης της θεωρίας της Μουσικής παρατήρησε ότι η γνώση της μελωδίας των ήχων περιορίζονταν μόνο στην πράξη, η δε θεωρητική διάταξη της μελωδίας και η αμοιβαία σχέση των ήχων διατελούσαν παρημελημένα. Πρώτος ευστηματοποίησε την αρχαία οκτωηχία, συγγράφοντας θεωρία για την πράξη της ιερής μουσικής στη βάση του ελληνικού Πεντάχορδου ή Τροχού. Της μουσικής θεωρίας των εκκλησιαστικών ήχων η πρακτική εφαρμογή είναι η Οκτώηχος.

Υπό το όνομα του Δαμασκηνού σώζεται σε περγαμηνή «εν τοις παλαιοίς Στιχηραρίοις τοις επί μεμβράνης γεγραμμένοις» Γραμματική Μουσικής ή Κανόνιον κατά τους ορισμούς και κανόνες των αρχαίων Ελλήνων, όπου πραγματεύεται περί διαιρέσεως των οκτώ ήχων, περί παραγωγής των πλαγίων ήχων από τους κύριους, και περί των ονομασιών των οκτώ ήχων και των αντιστοιχών αυτών στην αρχαία ελληνική μουσική. Επιγράφεται δε «Αρχή των σημείων της ψαλτικής τέχνης των ανιόντων και κατιόντων σωμάτων τε και πνευμάτων και πάσης χειρονομίας». Πραγματείες περί θεωρίας της Μουσικής μετά τον φωστήρα Δαμασκηνό έγραψαν Μανουήλ ο Βρυέννιος, Ιωάννης ιερέυς Πλουσιαδηνός, Ιωάννης Μαΐστωρ ο Κουκκουζέλης, Ιωάννης ο Κλαδάς, Μανουήλ ο Χρυσάφης, Δημήτριος ο Καντεμίρης, Κύριλλος ο αρχιεπίσκοπος Τήνου, Βασίλειος Στεφανίδης ο Βυζάντιος, Χρύσανθος ο μητροπολίτης Δυρραχίου, Χουρμούζιος ο Χαρτοφύλαξ, Θεόδωρος Φωκαεύς, Μαργαρίτης ο Δοβριανίτης, Γεώργιος ο Λέσβιος, Παναγιώτης Αγαθοκλέους, Κυριακός Φιλοξένης ο Εφεσιομάγνης και άλλοι σύγχρονοι μας. Θεωρητικό εξέδωσε και η Επιτροπή του 1881 που είχε

συσταθεί από το Οικ. Πατριαρχείο.

Το πρώτο ποιητικό και ασματικό προϊόν του Δαμασκηνού τυγχάνει η Οκτώηχος, την οποία εμέλισε στη βάση της οκταήχου αυτού υμνωδίας. Από τα διάφορα Τροπαρία που απαρτίζουν την Οκτάηχο στον Δαμασκηνό αποδίδονται μόνον οι ακολουθίες του Εσπερινού των Σαββάτων και του Όρθρου των Κυριακών, καθότι τα Ανατολικά λεγόμενα στιχηρά ανήκουν στον Ανατόλιο μοναχό τον Στουδίτη που έζησε μετά τον Δαμασκηνό, τα Απόστιχα στον Παύλο τον Αμμορίου η της Ευεργέτιδος, οι Τριαδικοί Κανόνες στον Μητροφάνη τον Σμύρνης, τα ένδεκα Εωθινά στον Λέοντα τον Σοφό, τα ένδεκα Εξαποστειλάρια στον Κωνσταντίνο τον Πορφυρογέννητο και οι Αναβαθμοί στον Θεόδωρο τον Στουδίτη. Την Οκτάηχο, στην οποία βρίσκεται άπασα η χριστιανική δογματική διδασκαλία, παραδέχονται στην εκκλησιαστική χρήση όλες οι Εκκλησίες της Ανατολής και Δύσης, κελεύσει του Φράγκου Ρήγα Καρλομάγνου, ζώντος έτι του Δαμασκηνού.

Ο θείος μουσουργός, πλην των Κανόνων της Οκτωήχου εποίησε και τον λαμπρότατο Κανόνα της εορτής της λαμπροφόρου Αναστάσεως «Αναστάσεως ημέρα, λαμπρυνθώμεν λαοί», τον οποίο όταν άκουσε ο Κοσμάς ο Μελωδός, που επίσης είχε γράψει Κανόνα για την ίδια εορτή σε ήχο Β', «Νυν πάντα πεπλήρωται φωτός ουρανός τε και γη και τα καταχθόνια», ανεφώνησε «Και συ αδελφέ Ιωάννη, το παν όλον εν τοις τρισί τούτοις συμπεριέλαβες, και ουδέν αφήκας έξωθεν· ήττημαι γουν εγώ και την ήτταν ομολογώ· όθεν ο μεν σός κανών εχέτω τα πρωτεία και αριστεία, και ψαλλέσθω δημοσίως εν ταις του Χριστού Εκκλησίαις, ο δε εμός εν σκότει και γωνία γενέσθω ως μη εν φωτί άξιος διά τε τα νοήματα και δια τε τον πενθικόν και κλαυθμηρόν ήχον, καθ'ον εμελοποιήθη, ανάρμοστον πάντη όντα εν τη λαμπροτάτη και κοσμοχαρμοσύνω ημέρα της του Κυρίου Αναστάσεως». Ο Δαμασκηνός συνέταξε πάνω από εξήντα Κανόνες για τις κυριότερες εορτές της Εκκλησίας, οι οποίοι είναι ανθολογία εύρυθμος από τους Πανηγυρικούς Λόγους του Γρηγορίου του Θεολόγου και άλλων.

Εκ των Κανόνων του θείου Ιωάννου αναφέρουμε:

«Έσωσε λαόν θαυματουργών Δεσπότης», «Στείβει θαλάσσης κυματούμενον σάλω», «Θείω καλυφθείς ο βραδύγλωσσος γνόφω», φτιαγμένοι σε ιαμβικούς τρίμετρους, κατ' απομίμησιν Γρηγορίου του Ναζιανζηνού, τον οποίο είχε και αυτός πρότυπο, όπως και ο Κοσμάς ο Μελωδός. Ο Δαμασκηνός μουσούργησε και τον κατ' Αλφάβητο Κανόνα της εορτής του Ευαγγελισμού «Ανοίξω το στόμα μου», ποιήσας για την Δ' ωδή δύο Ειρμούς «Την ανεξιχνίαστον θείαν βουλήν και «Ο καθήμενος εν δόξη». Επίσης τους Κανόνες «Παρθένοι νεάνιδες συν Μαριάμ τη Προφήτιδι», «Τώ Σωτήρι Θεώ τω εν θαλάσση λαόν», εις την Υπαπαντήν, εις την Ύψωσιν του Σταυρού, εις το Γενέσιον της Θεοτόκου, στους Προφήτας, στους Αποστόλους,

στους ιεράρχες, στους μάρτυρες, στους οσίους, στα εγκαίνια του ναού της Αναστάσεως, στην ανάμνηση του επιφανέντος σημείου του Σταυρού στον Αυτοκράτορα Κωνσταντίνο, κλπ. Υπομνήματα δε και ερμηνείες στους ασματικούς Κανόνες του θείου μελωδού έγραψαν ο Ζωναράς, ο Γρηγόριος ο Πάρδος επίσκοπος Κορίνθου, Ευστάθιος ο Θεσσαλονίκης, Μάρκος ο Εφέσου και Νικόδημος ο Αγιορείτης.

Στον ιερό Δαμασκηνό αποδίδονται και οι εξής εκκλησιαστικοί ύμνοι «Υπερένδοξε αιεπάρθενε ευλογημένη Θεοτόκε προσάγαγε», «Επί σοι χαίρει κεχαριτωμένη πάσα η κτίσις», «Την άχραντον εικόνα σου προσκυνούμεν αγαθέ», «Ελέησον ημάς Κύριε ελέησον ημάς», «Κύριε ελέησον ημας επί σοι γαρ πεποίθαμεν», «Της ευσπλαγχνίας την πύλην άνοιξον ημίν ευλογημένη Θεοτόκε», «Πολλά τα πλήθη των εμών Θεοτόκε πταισμάτων», «Την πάσαν ελπίδα μου εις σε ανατίθημι», «Των ουρανίων στρατιών Αρχιστράτηγε», τα Τροπάρια στις Ώρες και τα Στιχηρά του Πάσχα, τα 26 νεκρώσιμα ιδιόμελα και στιχηρά τα ποιηθέντα στην μονή του αγίου Σάββα. Αυτά τα έξοχα και λαμπρά έργα του Δαμασκηνού, χρησίμευσαν σαν υπόδειγμα στους μεταγενέστερους μελωδούς της Εκκλησίας, και τα οποία διαδόθηκαν παντού και συνετέλεσαν στο να περιπέσουν σε αχρηστία τα πολλά Κοντάκια του Ρωμανού, με εξαίρεση ολίγων.

Στον θείο μουσουργό αποδίδονται και τα εξής μουσουργήματα, τα οκτώ μέγιστα Κεκραγάρια, τα προωδικά του Ακαθίστου ύμνου, το Αργό «Θεός Κύριος» του Ακαθίστου, «Το προσταχθέν μυστικώς», το δίχορο αργό «Τη υπερμάχω στρατηγώ τα νικητήρια», το «Ϊδού ο Νυμφίος έρχεται», το «Ότε οι ένδοξοι μαθηταί», το εις ήχο Α΄ Κοινωνικό «Γεύσασθε και ίδετε», το εις ήχον Πλ. Β΄ Χερουβικό των Προηγιασμένων «Νυν αι δυνάμεις» και άλλα πολλά μαθήματα, ως Χερουβικά και Κοινωνικά. Τα μεγάλα μαθήματα του Δαμασκηνού μετέφερε στην αναλυτική μουσικήν γραφή του, ο Πέτρος ο Πελοποννήσιος, και οι διδάσκαλοι Γρηγόριος Πρωτοψάλτης και Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ.

Προσθέτουμε δε εδώ ότι το πλήθος των νέων ασμάτων, τα οποία παρέδωσαν στην Εκκλησία ο Δαμασκηνός και ο Κοσμάς ο Μελωδός, ουσιαστικά διεύρυναν τον κύκλο της εκκλησιαστικής λατρείας, διό και εδέησε να αναθεωρηθεί παρά του θείου φωστήρα της Δαμασκού το τέως στοιχειώδες Ιεροσολυμιτικόν Τυπικόν Σάββα του ηγιασμένου, στο οποίο περιελήφθησαν και τα καθιερωμένα άσματα από την αρχαιότητα. Επειδή δε προ του Δαμασκηνού κάθε τοπική Εκκλησία και κάθε μονή είχε δικό της Τυπικό, αυτό του Δαμασκηνού συνετέλεσε στην εκκλησιαστική ενότητα.

Γεώργιος Παπαδόπουλος - Εκδόσεις «Τέρτιος», Κατερίνη

<https://bit.ly/3P1nRO8>